

Qazaqstan Respyblikasy Zaınnama
jáne ququqtyq aqparat instityutynyń

JARSHYSY

gylymi-ququqtyq jýrnal №4 (71)-2022

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайдідинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Узила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M (Астана,
Қазақстан)
Исмағұлов К.Е. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Ишекөв К.А. – з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Г. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. – PhD (Астана, Қазақстан)
Князова А.Ж. – LL.M (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Мұрзашев Қ.Т. – (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)
Финк Д.А. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)

Редактор – **Қолтубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Тасирова А.С.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы күзлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Қабанбай-батыр даңғ.,
19, С-блогы, 306-каб., тел.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Қазақстан Республикасы

мемлекеттік органдарының заң жобалау
қызметіндегі ғылыми қоғамдастықтың рөлі 13

Р.Қ. СӘРПЕКОВ, В.Т. КОНУСОВА Қазақстанда

лоббизмді заңнамалық регламенттеу туралы мәселеге 20

С.К. ЖЕТПИСОВ, Б.К. НҰРҒАЗИНОВ, А.Ш. ХАМЗИН

Конституциялық құқықтар призмасы арқылы көші-қон:

этникалық және демографиялық контекст, еңбек
ресурстарының ұтқырлығы 29

А.А. КАРАЕВ Конституциялық сот - адам мен

азаматтың құқықтары мен бостандықтарын
қорғаудың маңызды органы: шет елдердің тарихи-
құқықтық тәжірибесі 41

Н.А. САРТАЕВА, Е.Б. АХМЕТОВ Мүтедек

адамдардың елдің қоғамдық-саяси өміріне қатысуын
қамтамасыз ету мақсатында саяси партиялар мен

сайлау туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері 50

А.С. АХМЕТОВ Құқықтық білім берудің

дамуының қазіргі мәселелері 59

Ж.У. ТЛЕМБАЕВА, Г.С. БАЗАРОВА Қазақстан

Республикасының денсаулық сақтау саласындағы
заңнамасының кейбір мәселелері туралы 68

А.Ә. ДӘУЛЕТХАНОВА Қазақстан Республикасының

қоғамдық денсаулық сақтау заңнамасының
жай-күйі мен дамуы 76

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А. АМАНГЕЛДІ Қолданыстағы 2018 жылдың

20 маусымындағы зияткерлік меншік аясындағы
Қазақстан Республикасының заңнамасында з.ғ.д.,
профессор **А. Амангелдінің** диссертациясынан

не жүзеге асты 85

А.А. АСЫЛБЕКОВА Қазақстан Республикасының

Азаматтық процестік кодексіне енгізілген кейбір
өзгерістер мен толықтырулар 94

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Е.М. АЙТКАЗИН,

А.Е. ИСМАГУЛОВ Қазақстан Республикасының
фармацевтика нарығында дәрілік заттар мен
медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасы

қағидаларының сақталуы 101

Г.Ә. АБДРАСУЛОВА, У.Е. КУДИЯРОВА Некелерін

бұзған бұрынғы ерлі-зайыптылардың кезінде
бір-біріне берген сыйлықтарын қайтару жолдары
(сот шешімі негізінде) 110

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс	
Д.А. ФИНК Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басында жәбірленушінің құқықтарын қалпына келтірудің қылмыстық-процестік құралына кол жеткізу	117
С.М. РАХМЕТОВ Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы Қылмыстық кодекстің кейбір нормаларын қолдану практикасының мониторингі	124
К.Х. РАХИМБЕРДИН, М.Р. ГЕТА (Новокузнецк, Ресей) Қазақстан Республикасындағы еңбек саласындағы сексуалдық зорлық-зомбылық пен қысым көрсетуге қарсы іс-қимылдың кейбір криминологиялық және қылмыстық-құқықтық аспектілері	135
Б.М. ИМАШЕВ Маман мен сот сарапшысының қызметінде қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын іске асыру: проблемалар мен перспективалар. 1 бөлім.....	146
К.Е. ИСМАГУЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидатын дамыту шеңберінде азаматтардың құқықтарын қорғау	155
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
Е.В. ПОРОХОВ Халықаралық салық құқығының түсінігі, пәні және нысандары туралы мәселеге	165
Е.С. ЖАМБАЕВ, Н. СӘУЛЕН, А.Н. САГАДИЕВ Еуропалық құқықтағы жеке өмір мен дербес деректерді қорғауды құқықтық реттеудің өзекті мәселелері	174
А.А. КЕНЖАЕВ, Ж.А. ХУДОБЕРГАНОВ (Өзбекстан Республикасы, Ташкент) Орталық Азияның су-құқықтық мәселесі «парламенттік дипломатия» объектілерінің бірі ретінде	183
А.М. ҚАРАТАЕВА, Д.Б. МАХАМБЕТСАЛИЕВ Америка Құрама Штаттарындағы мемлекеттік биліктің іске асырылуының кейбір мәселелері	192
М.Н. НҰРТАЙ, Ж.Т. САЙРАМБАЕВА ТРИПС келісіміндегі шекаралық шаралар туралы ережелерінің Қазақстан Республикасының заңнамасына әсері	204
Құқықтық мониторинг	
Е.К. АХМЕТОВ, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалаудың кейбір мәселелері	212
М.И. ДЯЧУК, С.С. ШИШИМБАЕВА «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасы заңының тиімділігін талдау	224
Ж.А. ЖАДАУОВА, А.С. РАМАЗАНОВА Халықтың радиациялық қауіпсіздігі саласындағы заңнаманы жетілдіру	235
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
Ғ.Д. МАҚАНОВА Халықаралық шарттардың ғылыми лингвистикалық сараптама-сының кейбір мәселелері.....	246
Жас ғалым мінбері	
Е.Б. АХМЕТОВ Қазақстан Республикасы мен шет елдерде әкімшілік сот ісін жүргізуде соттың белсенді рөлі қағидасы	252
А.Р. КУМАРБЕКОВА Қазақстан Республикасының Конституциясы – мемлекеттің негізгі актісі: теориядан реформалау тәжірибесіне дейін	261
А.Б. САТАЕВА Англия мен Қазақстанның азаматтық процесіндегі сотқа дейінгі хаттама: салыстырмалы талдау.....	268
А.Е. НҰРТАН Атқарушылық іс жүргізудің құқықтың дербес саласы ретіндегі мәні мен маңызы	276
Г.С. ТАТЕБАЕВА Жоғары қауіптілік көзі келтірген зиян үшін жауапкершілік мәселелері.....	283
«Жаршының» архивтегі беттері	
С.С. ҚАРЖАУБАЕВ З.ғ.к. Л.Т. Тұрғанбаеваның «Қазақстандағы тіл саясаты» ғылыми жарияланымна қайта оралғанда	291
Библиография	
В.Б. ЕВДОКИМОВ М. Какителашвилидің «Деятельность политических партий в государствах-участниках СНГ» атты монографиясына рецензия. - Мәскеу: Проспект, 2021. – 228 б.	299

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №4 (71)-2022

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

Издается с 2006 года

Все материалы журнала размещаются на сайте www.zqai.kz

Включен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по юридическим наукам (Приказ КОКСОН МОН РК №38 от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета

Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный деятель Казахстана (Астана, Казахстан) – (председатель)

Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)

Байлых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)

Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор

Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)

Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)

Джангарашев Р.М. – LL.M (Астана, Казахстан)

Исмагулов К.Е. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Ишеев К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Каирбаева Л.К. – PhD (Астана, Казахстан)

Киязова А.Ж. – LL.M (Астана, Казахстан)

Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Мурзашев К.Т. – (Астана, Казахстан)

Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Россия)

Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)

Финк Д.А. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**

Верстка – **Тасирова А.С.**

Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке на учет СМИ № 17761-Ж от 25.06.2019 г. Комитета информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан (Первичная постановка на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000, г. Астана, пр. Кабанбай батыра, 19, блок С, каб. 306, тел. 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции.....	9
Конституционное и административное право	
Р.К. САРПЕКОВ Роль научного сообщества в законопроектной деятельности государственных органов Республики Казахстан	13
Р.К. САРПЕКОВ, В.Т. КОНУСОВА К вопросу о законодательной регламентации лоббирования в Казахстане	20
С.К. ЖЕТПИСОВ, Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Ш. ХАМЗИН Миграция через призму конституционных прав: этнический и демографический контекст, мобильность трудовых ресурсов	29
А.А. КАРАЕВ Конституционный суд – важнейший орган защиты прав и свобод человека и гражданина: историко-правовой опыт зарубежных стран	41
Н.А. САРТАЕВА, Е.Б. АХМЕТОВ Вопросы совершенствования законодательства о политических партиях и выборах в целях обеспечения участия лиц с инвалидностью в общественно-политической жизни страны.....	50
А.С. АХМЕТОВ Актуальные вопросы развития правового образования	59
Ж.У. ТЛЕМБАЕВА, Г.С. БАЗАРОВА О некоторых проблемах законодательства Республики Казахстан в области здравоохранения	68
А.А. ДАУЛЕТХАНОВА О состоянии и развитии законодательства об общественном здравоохранении Республики Казахстан	76
Гражданское и гражданско-процессуальное право	
А. АМАНГЕЛЬДЫ Что из диссертации д.ю.н. профессора А. Амангельды реализовано в действующем законодательстве Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности от 20 июня 2018 года	85
А.А. АСЫЛБЕКОВА Некоторые изменения и дополнения, внесенные в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан	94
Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Е.М. АЙТКАЗИН, А.Е. ИСМАГУЛОВ Соблюдение правил этики продвижения лекарственных средств и медицинских изделий на фармацевтическом рынке Республики Казахстан.....	101
Г.Э. АБДРАСУЛОВА, У.Е. КУДИЯРОВА Способы взаимного возврата дара бывшими супругами при расторжении брака (на основании решения суда)	110

Уголовное право и уголовный процесс	
Д.А. ФИНК Доступ к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего в начале досудебного расследования.....	117
С.М. РАХМЕТОВ Мониторинг практики применения некоторых норм Уголовного кодекса об ответственности за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности.....	124
К.Х. РАХИМБЕРДИН, М.Р. ГЕТА (г. Новокузнецк, Россия) Некоторые криминологические и уголовно-правовые аспекты противодействия сексуальному насилию и домогательствам в сфере труда в Республике Казахстан.....	135
Б.М. ИМАШЕВ Реализация принципов уголовного судопроизводства в деятельности специалиста и судебного эксперта: проблемы и перспективы. Часть 1.	146
К.Е. ИСМАГУЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Защита прав граждан в рамках развития принципа состязательности и равноправия сторон.....	155
Международное право и сравнительное правоведение	
Е.В. ПОРОХОВ К вопросу о понятии, предмете и формах международного налогового права	165
Е.С. ЖАМБАЕВ, Н. САУЛЕН, А.Н. САГАДИЕВ Актуальные вопросы правового регулирования защиты частной жизни и персональных данных в европейском праве.....	174
А.А. КЕНЖАЕВ, Ж.А. ХУДОБЕРГАНОВ (Ташкент, Республика Узбекистан) Водно-правовая проблема Центральной Азии как один из объектов «парламентской дипломатии».....	183
А.М. КАРАТАЕВА, Д.Б. МАХАМБЕТСАЛИЕВ Некоторые вопросы осуществления государственной власти в Соединенных Штатах Америки.....	192
М.Н. НУРТАЙ, Ж.Т. САЙРАМБАЕВА Влияние положений соглашения ТРИПС о пограничных мерах на законодательство Республики Казахстан	204
Правовой мониторинг	
Е.К. АХМЕТОВ, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Некоторые вопросы государственного регулирования, контроля и надзора финансового рынка и финансовых организаций	212
М.И. ДЯЧУК, С.С. ШИШИМБАЕВА Анализ эффективности закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности».....	224
Ж.А. ЖАДАУОВА, А.С. РАМАЗАНОВА Совершенствование законодательства в сфере радиационной безопасности населения.....	235
Из практики законотворчества на государственном языке	
Г.Д. МАКАНОВА Некоторые вопросы научной лингвистической экспертизы международных договоров	246
Трибуна молодого ученого	
Е.Б. АХМЕТОВ Принцип активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан и в зарубежных странах	252
А.Р. КУМАРБЕКОВА Конституция Республики Казахстан – основополагающий акт государства: от теории к опыту реформирования	261
А.Б. САТАЕВА Досудебный протокол в гражданском процессе Англии и Казахстана: сравнительный анализ	268
А.Е. НҮРТАН Сущность и значение исполнительного производства как отдельной отрасли права.....	276
Г.С. ТАТЕБАЕВА Проблемы ответственности за вред, причиненный источником повышенной опасности.....	283
Архивные страницы «Вестника»	
С.С. КАРЖАУБАЕВ Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. Л.Т. Турганбаевой «Языковая политика в Казахстане».....	291
Библиография	
В.Б. ЕВДОКИМОВ Рецензия на монографию М. Какителашвили «Деятельность политических партий в государствах – участниках СНГ». – Москва: Проспект, 2021. – 228 с.....	299

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (71)-2022

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *c.j.s.*, Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abayeldinov E.M. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – *d.j.s.* (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – *d.j.s.* (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Malinovski V.A. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD* (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s.* (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – *LLM* (Astana, Kazakhstan)
Ismagulov K.Y. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Ishekov K.A. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Kazbayeva A.G. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Kairbaeva L.K. – *PhD* (Astana, Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – *LLM* (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Murzashvili K.T. – (Astana, Kazakhstan)
Nurmagametov R.G. – *PhD* (Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s.* (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s.* (Bishkek, Kyrgyzstan)
Fink D.A. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**

Layout – **Tasirova A.S.**

Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Kabanbay-batyr ave., 19, block C, office 306, тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial	11
Constitutional and Administrative Law	
R.K. SARPEKOV The role of scientific community in the legislative activities of state bodies of the Republic of Kazakhstan	13
R.K. SARPEKOV, V.T. KONUSOVA On the issue of legislative regulation of lobbying in Kazakhstan	20
S.K. ZHETPISOV, B.K. NURGAZINOV, A.S. KHAMZIN Migration through the prism of constitutional rights: ethnic and demographic context, labor mobility	29
A.A. KARAEV The constitutional court is the most important body for the protection of human and civil rights and freedoms: historical and legal experience of foreign countries	41
N.A. SARTAYEVA, Y.B. AKHMETOV Issues of improving legislation on political parties and elections in order to ensure participation of persons with disabilities in the socio-political life of the country	50
A.S. AKHMETOV Current issues of the development of legal education	59
Zh.U. TLEMBAYEVA, G.S. BAZAROVA About some problems of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of healthcare	68
A.A. DAULETKHANOVA On the state and development of legislation on public health of the Republic of Kazakhstan	76
Civil and Civil Procedure Law	
A. AMANGELDY What from the thesis of doctor of law, professor Amangeldy A.A. implemented in the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the sphere of intellectual property of June 20, 2018	85
A.A. ASSYLBEKOVA Some amendments and additions made to the Civil procedure code of the Republic of Kazakhstan	94
F.G. IBRAGIMOVA, Y.M. AYTKAZIN, A.E. ISMAGULOV Compliance with the rules of ethics for the promotion of medicines and medical products in the pharmaceutical market of the Republic of Kazakhstan	101
G.E. ABDRASULOVA, U.E. KUDIYAROVA Ways to return gifts to each other at the dissolution of marriage by former spouses (based on a court decision)	110

Criminal law and Criminal procedure	
D.A. FINK Access to the criminal procedure means of restoring the rights of the victim at the beginning of the pre-trial investigation.....	117
S.M. RAKHMETOV Monitoring of the practice of applying certain norms of the Criminal code on liability for criminal offenses in the field of economic activity	124
K.K. RAKHIMBERDIN, M.R. GETA (Novokuznetsk, Russia) Some criminological and criminal legal aspects of countering sexual violence and harassment in the sphere of work in the Republic of Kazakhstan.....	135
B.M. IMASHEV Implementation of the principles of criminal justice in the activities of a specialist and a forensic expert: problems and prospects. Part 1.....	146
K.E. ISMAGULOV, E.N. KALIAKPEROVA Protection of the rights of citizens in the framework of the development of the principle of competition and equality of the parties.....	155
International law and Comparative law	
Y.V. POROKHOV To the question of the concept, subject and forms of international tax law.....	165
Y.S. ZHAMBAYEV, N. SAULEN, A.N. SAGADIEV Actual problems of legal regulation of privacy and personal data protection in European law	174
A.A. KENZHAEV, J.A. KHUODOBERGANOV (Tashkent, Republic of Uzbekistan) The water and legal problem of Central Asia as one of the objects of "parliamentary diplomacy"	183
A.M. KARATAYEVA, D.B. MAKHAMBETSALIYEV Some issues of the exercise of the state power in the United States of America.....	192
M.N. NURTAY, ZH.T. SAYRAMBAEVA Impact of the TRIPS agreement provisions on border measures on the legislation of the Republic of Kazakhstan	204
Legal monitoring	
Y.K. AKHMETOV, M.ZH. KULIKPAYEVA Some issues of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations.....	212
M.I. DYACHUK, S.S. SHISHIMBAYEVA Analysis of the effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Lotteries and lottery activities»	224
ZH.A. ZHADAUOVA, A.S. RAMAZANOVA Improvement of legislation in the field of radiation safety of the population	235
From the lawmaking practice in the official language	
G.D. MAKANOVA Certain issues of international treaties scientific linguistic expertise	246
Young researchers' tribune	
Y.B. AKHMETOV The principle of the active role of the court in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan and in foreign countries	252
A.R. KUMARBKOVA Constitution of the Republic of Kazakhstan is the fundamental act of the state: from theory to experience of reform.....	261
A.B. SATAYEVA Pre-action protocol in civil proceedings in England and Kazakhstan: a comparative analysis	268
A. NURTAN Essence and meaning of enforcement proceedings as a separate branch of law.....	276
G. S. TATEBAYEVA Problems of liability for damage caused by a source of increased danger	283
The archive pages of the «Bulletin»	
S.S. KARZHAUBAYEV Returning to the scientific publication of c.l.s. L.T. Turganbayeva «Language policy in Kazakhstan».....	291
Bibliography	
V.B. EVDOKIMOV Review of M. Kakitelashvili's monograph «Activity of political parties in the CIS member states». – Moscow: Prospekt, 2021. – 228 p.....	299

УДК: 342.51; 342.52.

АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІКТІҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айгуль Муратбаевна Каратаева

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.к.; Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Даурен Бахтыбайұлы Махамбетсалиев¹

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының 2 курс магистранты Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: mahambetsaliev@mail.ru

Аннотация. Мақалада АҚШ-тағы мемлекеттік биліктің іске асырылуының кейбір мәселелері қарастырылады. Конституциялық құқық доктринасына сәйкес атқарушы, заң шығарушы және сот билігі болып бөлінеді. Бұл зерттеу мемлекеттік биліктің жүйесін сипаттайтын биліктің бөлінуі мен тежемелік және тепе-теңдік жүйелерінің доктринасын талдайды. Осылайша, биліктің бөлінуі бір тармақтың екіншісінің негізгі функцияларын орындауын шектеу үшін жеке тармақтарға бөлуді білдіреді.

Американдық үкіметтің моделі биліктің сот, атқарушы және заң шығарушы тармақтары арасындағы өкілеттіктерді бөлуге негізделгенімен, бұл тармақтар арасындағы шекаралар әрдайым айқын бола бермейді. Конституцияны жасаушылар мемлекеттік билікті бөлу арқылы жеке бостандықты қорғауға тырысты.

Америка Құрама Штаттарының федералды үкіметінің атқарушы тармағы - өмірдің әртүрлі салаларынан шыққан және әртүрлі жеке құндылықтар жүйесін ұстанатын мыңдаған адам құрамдастарынан тұратын кең ауқымды, күрделі және көп деңгейлі ұйым болып табылады.

АҚШ-тың атқарушы биліктегі бар жағдайлар ұйымды этикалық тұрғыдан ойлауға, әрекет етуге және жауап беруге талпындыратын орта жасайды. Дегенмен, егер атқарушы билік заңды билік базасының кез келген түрімен жұмыс істеуді көздесе, ол бұл кедергіні еңсеріп, барлық қызметкерлеріне американдық азаматтың көзқарасы тұрғысынан этикалық мінез-құлықтың маңыздылығын жеткізудің жолын табуы керек.

Конституцияны әзірлеушілердің ерекше еңбегі – негізгі конституциялық принцип ретінде билікті бөлу принципін конституциялық түрде бекіту арқылы мүмкін болатын озбырлықтың алдын алу қажеттігі туралы Д.Локк пен Ш.Монтескье идеяларын әлемде бірінші рет сәтті жүзеге асыру болып табылады. Осы аталған авторлар орталықтандырылған басқару формаларын жақтады, атап айтқанда, Джон Локк тәуелсіз сот билігінің қажеттілігін атап өтті, ал Монтескье француз болса да, ағылшын жүйесі ретінде түсінгендерін қазіргі үкіметтер бағалайтын стандарт ретінде қорғады.

Түйін сөздер: Әкімшілік ведомствалар, АҚШ Жоғарғы Соты, АҚШ Конгрессі, билікті бөлу мәселелері, Президенттің әкімшілік бөлімдердің қызметіне тұрақты ықпалы, федералдық әкімшілік департаменттер, «тежемелік» және «тепе-теңдік» қағидасы, Локкнер кезеңі.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Каратаева Айгуль Муратбаевна

старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права,
конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби; к.ю.н.;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Махамбетсалиев Даурен Бахтыбайулы

магистрант 2 курса кафедры теории и истории государства и права,
конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: mahambetsaliev@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы реализации государственной власти в США. В соответствии с доктриной конституционного права различают исполнительную, законодательную и судебную власть. В данном исследовании анализируется доктрина разделения властей и систем сдержек и противовесов, характеризующая систему государственной власти. Таким образом, разделение властей подразумевает разделение одной ветви на отдельные ветви с целью ограничения выполнения основной функции другой.

Хотя модель американского правительства основана на распределении полномочий между судебной, исполнительной и законодательной ветвями власти, границы между этими ветвями не всегда ясны. Создатели Конституции стремились защитить личную свободу, разделив государственную власть.

Исполнительная ветвь федерального правительства США представляет собой обширную, сложную и многоуровневую организацию, состоящую из тысяч человеческих компонентов, происходящих из разных сфер жизни и придерживающихся различных систем личностных ценностей.

Существующие условия в исполнительной власти США создают среду, которая побуждает организацию мыслить, действовать и реагировать этически. Тем не менее, если исполнительная власть стремится работать с любым типом легальной базы власти, она должна преодолеть этот барьер и найти способ донести до всех своих сотрудников важность этического поведения с точки зрения американского гражданина.

Особой заслугой разработчиков Конституции является первая в мире успешная реализация идей Д. Локка и Ш. Монтескье о необходимости предотвращения возможного произвола через конституционное закрепление принципа разделения властей как основного конституционного принципа. Оба автора выступали за децентрализованные формы правления, в частности, Джон Локк подчеркивал необходимость независимой судебной власти, в то время как Монтескье защищал то, что он понимал как английскую систему, хотя и французскую, как эталон, оцененный современными правительствами. Простое принятие принципа разделения властей не позволяет в спорных ситуациях определять внешние границы полномочий каждой ветви власти, а также сортировать все возможные государственные функции по определенной сфере власти.

Ключевые слова: Административные ведомства, Верховный суд США, Конгресс США, вопросы разделения властей, постоянное влияние президента на деятельность административных ведомств, федеральные административные департаменты, принцип «сдержек» и «противовесов», период Локнера.

SOME ISSUES OF THE EXERCISE OF THE STATE POWER IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Karatayeva Aigul Muratbayevna

Senior lecturer of the Department of theory and history of state and law, constitutional and administrative law of KazNU. al-Farabi; candidate of legal sciences; Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Makhambetsaliyev Dauren Bakhtybayuly

2nd-year master's student of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of KazNU. al-Farabi; Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru

Abstract. *The article discusses some issues regarding the implementation of state power in the United States. The doctrine of constitutional law distinguishes executive, legislative, and judicial authorities. This study analyzes the principle of separation of powers and systems of checks and balances that characterize the system of state power. Thus, the separation of powers implies the division of one branch into separate branches to limit the performance of the primary function of the other.*

Although the model of the American government is based on the distribution of powers between the judicial, executive and legislative branches of government, the boundaries between these branches are not always clear. The framers of the Constitution sought to protect personal freedom by dividing state power.

The Federal Government of the United States executive branch is a large-scale, complex, and multi-level organization consisting of thousands of human components from different walks of life and adhering to other personal value systems.

The existing conditions in the U.S. executive branch create an environment that encourages the organization to think, act, and respond ethically. However, suppose the executive branch intends to work with any type of legal power base. In that case, it must overcome this obstacle and find a way to convey to all its employees the importance of ethical behavior from the point of view of an American citizen.

Exceptional merit of the developers of the Constitution is the world's first successful implementation of the ideas of D. Locke and S. Montesquieu on the need to prevent possible arbitrariness through the constitutional consolidation of the principle of separation of powers as the main constitutional principle. Both authors advocated decentralized forms of government; in particular, John Locke emphasized the need for an independent judiciary. Montesquieu defended what he understood to be the English system, albeit the French one, as a benchmark evaluated by modern governments. The simple adoption of the principle of separation of powers does not allow, in controversial situations, to determine the external boundaries of each branch of government's forces and sort all possible state functions by a particular sphere of power.

Keywords: *Administrative departments, the U.S. Supreme Court, the U.S. Congress, separation of powers, the president's constant influence on the activities of administrative departments, federal administrative departments, the principle of «checks» and «balances», the Lockner period.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_192

Кіріспе

Билікті бөлудің және оны толықтырудың, тежемелік пен тепе-теңдіктің негізгі функциясын кем дегенде екі жолмен түсінуге болады: жеке бостандықты сақтау және үкіметтегі еркін теңсіздіктен қорғау. Жалпы мемлекеттік биліктің кең көзқарасына жеке бас бостандығының арқасында қалай қол жеткізуге болатындығын түсіну оңай: кең

мемлекеттік билік үкіметтің адам өмірінің көптеген салаларына араласуы мүмкін екенін білдіреді. Осылайша, кем дегенде, «**бостандық**» теріс мағынада түсінілетін дәрежеде, яғни Үкіметтің араласуының белгілі бір түрлерінен бостандық, үкіметтің жалпы күшінің артуы бостандықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Алайда, билікті бөлу идеясы мемлекеттік

биліктің жалпы көлеміне қатысты ешқандай ерекше міндеттемелер тудырмайды. Кем дегенде, теориялық тұрғыдан алғанда, бөлінген билігі бар үкімет ұжымдық түрде авторитарлық болуы мүмкін, ал біріккен билігі бар үкімет жалпы ауқымда өте қарапайым болуы мүмкін.

Билік тетіктері әрбір тармақ мүшелерінің жеке мүдделері осы тармақтың институционалдық құзыреттерін қорғаумен сәйкес келетіндей етіп орналастырылады. Осылайша, заң шығарушы, атқарушы және сот органдарының лауазымды тұлғалары өздерінің тиісті тармақтарын басқа екеуінің қол сұғушылықтарынан қорғауға жеке уәжге ие болады, бұл тармақтардың билікті шоғырландыруына жол бермейді.

Мэдисонның биліктің бөлінуі туралы көзқарасы, атап айтқанда оның менмендікті тексеретін өршіл идеясы бүгінде өте ықпалды болып қала береді. Бұған күмәнданудың себептері бар. Дэрил Левинсон мен Ричард Пилдес атап өткендей, Мэдисонның теориясы қазіргі саясат пен басқарудың көптеген аспектілерінде басым болған маңызды институтты жоққа шығарады: ұлттық саяси партиялар. Алайда, одақ тарихында ертерек, шенеунік қызмет еткен нақты билік тармағы емес, ол мүше болған саяси партия саяси ынтымақтастық пен бәсекелестікті анықтайтын басым фактор болды.

Билікті бөлу туралы заң биліктің үш тармағы арасындағы өкілеттіктерді бөлуге және олардың арасындағы қатынастарға қатысты. Алайда, биліктің бөлінуі туралы кез-келген нақты мәселе, әдетте, биліктің бір нақты тармағына назар аударады. Осылайша, биліктің бөлінуі туралы заңда осы мәселелерді талқылау биліктің үш тармағының айналасында ұйымдастырылған.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез, салыстыру, абстракциялау, индукция және дедукция, модельдеу), сондай-ақ құбылыстар мен процестерді зерттеудің арнайы әдістері мен тәсілдері (нақты тарихи, диалектикалық, формальды-логикалық, құрылымдық функционалдық, салыстырмалы құқықтану әдісі) қолданылды. Және мақалада АҚШ Жоғарғы Сотының атқарушы билікке қатысты шешімдеріне көптеген сілтемелер жасалынды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Әкімшілік ведомстволар және биліктің бөлінуі. Әкімшілік департаменттер заңдарды орындау кезінде атқарушы билікті жүзеге асырады, заңға тәуелді актілерді жасаған кезде заң шығару билігін жүзеге асырады, және дауларды тиісті заңнама негізінде шешкен кезде сот билігін пайдаланады. Билікті бөлу қағидатына негізделген деп мәлімдейтін мемлекеттік-құқықтық жүйе әкімшілік департаменттер функциясының осындай араласуына байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болуы керек деп болжауға болады [1, 119 б.]. Шындығында, билікті бөлудің осы мәселелерінің барлығын Жоғарғы Сот ведомстволардың бір арнада және одан тыс жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін жолмен шешті².

Федералды әкімшілік органдарды биліктің бөліну принципі тұрғысынан сынаудың үш бағыты бар:

атқарушы ведомстволардың заң шығарушы билігі;

атқарушы ведомстволардың сот билігі;

бір мемлекеттік орган, биліктің қай тармағына жататынына қарамастан, «бір шаңырақ» астында атқарушылық, заңнамалық және сот функцияларын біріктіреді.

Ведомстволардың заң шығарушы билік функцияларын іске асыруы. АҚШ Жоғарғы Соты заң шығарушы органдардың заң шығару органдарын іске асыру проблемасын (нормативтік актілерді әзірлеу және қабылдау арқылы) АҚШ Конгресінің заң шығару өкілеттіктерін «беруінен» туындайтын проблема деп санайды. Жоғарғы Соттың ресми ұстанымы бойынша, егер Конгресс заңға бөлімнің дискрециялық өкілеттіктерін шектеудің «ақылға қонымды стандарттарын» енгізсе және бөлімге айтарлықтай сот бақылауын қамтамасыз етсе, заң негізінде заң шығару өкілеттіктерін беру заңсыз емес деп санайды.

Тек осы жағдайда ғана белгілі бір саладағы мемлекеттік бағытты анықтаудан тұратын заңнамалық функцияның маңызды элементтері департаментке емес, Конгреске бекітілгеніне кепілдік беруге болады. Осылайша, *A.L.A. Schechter Poultry v. United States* ісі бойынша әкімшілік шешімінде органдарға осы нормалардың мазмұны қандай болуы тиіс екенін көрсетпей жүзеге асырылған бизнес пен өнеркәсіптің түрлі салаларында «адал бәсекелестік нормалары-

² *Yakus v. United States*, 321 U.S. 414 (1944).

ның жинағын» әзірлеу құқығын бірауыздан күшін жойды³.

Жоғарғы Сот ешқашан *A.L.A. Schecter Poultry V. United States* ісіне қатысты шешімін жойған емес, алайда сот белгілеген «стандарттар» өте төмен және бірқатар істер бойынша шешімдерде «стандарт» сөзі «принцип» сөзімен ауыстырылды⁴. Сот департаменттер үшін Конгресстің федералды байланыс комиссиясы «қоғамдық мүдделерге» сәйкес хабар таратуға лицензия беруді реттейді деген нұсқауымен жеткілікті деп тапты.

Уақыт өте келе, тәжірибе көрсеткендей, американдық соттар әкімшілік органдардың шешімдеріне қатысты шағымдармен байланысты көптеген істерді шешуді тоқтатты. XX ғасырдың бірінші жартысында жалпы соттармен қатар, квази - сот өкілеттіктері бар және Әкімшілік дауларды қарастыратын мамандандырылған әкімшілік органдар - әкімшілік трибуналдар жұмыс істей бастады. Әкімшілік рәсім туралы 1946 жылғы федералды заң мұндай істерді ажыратып, олардың қайсысын жалпы соттар, қайсысын әкімшілік трибуналдар түсінетінін көрсетті. АҚШ-тағы әкімшілік соттарға салық соты, шағым соты және квази-сот өкілеттіктері бар басқа әкімшілік агенттіктер сияқты органдар кіреді.

Ведомстволардың сот билігі функцияларын іске асыруы. Тыңдауларды жүргізетін департаменттердің бөлімшелері тыңдаулар жүргізген және дауларды шешу кезінде сот билігін («сот билігі» терминінің әдеттегі мағынасында) анық жүзеге асырады. Бұл судьялардың тәуелсіздігі олардың отставкаға кетуі импичмент нәтижесінде ғана мүмкін болады. Алайда, кейде «Конституцияның I бабы бойынша судьялар» деп аталатын әкімшілік судьялар өмір бойы өз қызметтерінде болмайды [2].

АҚШ Жоғарғы Соты тиісті істерді қарау кезінде осы қарама-қайшылықты шешуде кейбір қиындықтарға тап болды. Бір жағынан, сот қазіргі дәуірде әкімшілік бөлімдердің болуы практикалық қажеттілік деп санайды; екінші жағынан, Конгресстің құқықтық дауларды шешу міндетін өмір бойы тағайындалмайтын судьяларға жүктеу мүмкіндігіне қандай да бір шектеулер болуы керек.

Олай болмаған жағдайда, Конгресс федералды деңгейдегі барлық сот істерін де-

партаменттерге немесе өмір бойы қызмет етпейтін басқа судьяларға бере алады, олар оған үлкен әсер етуі мүмкін. Бұл Конституцияның III бабында белгіленген лауазымға судьяны тағайындаудың өмірлік мерзімін нөлге дейін төмендетеді және құрылтайшылардың Конгресстің еркіне тәуелсіз федералды сот билігін құру мақсатын орындамайды.

Әкімшілік органдарда сот ісін жүргізуге рұқсат етілген үш теория бар, бірақ олардың ешқайсысы биліктің бөліну принципі тұрғысынан толығымен қанағаттанарлық емес.

«Қоғамдық құқықтармен» байланысты сот төрелігін жүзеге асыру және «жеке құқықтармен» байланысты сот төрелігін жүзеге асыру⁵. АҚШ Жоғарғы Сотының пікірінше, «Конституцияның III бабы бойынша судьялар» тек жеке құқықтар туралы дауларды шешу үшін қажет. «Жеке құқықтар» туралы істер - бұл азаптау, келісім-шарт талаптары, мүліктік даулар немесе жеке тұлғалар арасындағы басқа да даулар, соның ішінде федералды заңдарда қарастырылған жеке тұлғалар арасындағы залалды өтеу туралы даулар. «Жария құқықтар» мемлекет пен жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынастардан, мұндай құқықтарды Конгресс белгілеген жағдайларда туындайды, сондықтан да оның бақылау объектісі болып табылады.

David Singh Grewal заңгердің пікірінше АҚШ -тың сауда-саттық саясатына байланысты қандай да даулар туындаған жағдайда, сауда-саттыққа қатысты істерді атқарушы билік қана шешпей, сонымен қатар ведомстволардың сот билігі іске асыруы тиіс деп санайды. Дей тұрғанымен, сауда-саттық мәселелері бойынша сот билігіне осы даулы істерді жүктеудің міндеттілігіне айналмауы тиіс. Сол себепті сауда-саттық мәселелері Президент әкімшілігі мен Конгресске тиесілі болғандықтан, осы екі орган сауда-саттық мәселелеріне қатысты заң қабылдауы тиіс.

Жария құқықтардың аталған санаттары, әрине, әкімшілік департаменттер қарайтын істердің ең көп түрлері бойынша даулардың тақырыбы болып табылады, ал жеке тұлғалардың құқықтары туралы істер қазіргі «әкімшілік Мемлекет» келгенге дейін судьялар дәстүрлі түрде қараған істер болып табылады. Алайда, жеке және жария құқықтарға бөліну Конституцияның III ба-

³ *A.L.A. Schecter Poultry v. United States*, 295, U.S. 495 (1935).

⁴ *Whitman v. American Trucking Ass'n's., Inc*, 531 U.S. 457 (2001).

⁵ *Northern Pipeline Co v. Marathon Pipeline Co.*, 458 U.S. 50 (1982).

бында тұжырымдалған федералды судьяларды Конгресстің ықпалынан қорғау құралы ретінде судьялардың өмір бойы қызмет етуі туралы талаптың мақсаттары үшін мағынасы жоқ.

Тәуелсіз «Конституцияның III бабы бойынша судьялардың» қандай істер бойынша қарауы қажет екенін анықтаудың кез келген критерийі Конгресс тарапынан ерекше дәрежеде араласу объектісі болып табылатын істерді ескеруі және мұндай болып табылмайтын істерді алып тастауы тиіс.

Жария құқықтар туралы көптеген істер, мысалы, мемлекеттік денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау бағдарламаларын қорғау және кеңейту немесе федералды штаттардағы қоршаған ортаның ластануын немесе орманды кесуді тоқтату туралы шағымдар саяси араласуды қажет ететін істер болып табылады. Сонымен қатар, көптеген жеке құқықтарға қатысты істер, мысалы, корпоративтік келісім-шарттар бойынша даулар және кредиторлардың берешекті өндіріп алу туралы талап-арыздары көп саяси назар аударуды талап етпейді, сондықтан өмір бойы судьяның қарауы ықтималдығы аз. Көптеген негіздер бойынша сот дауларын жария құқықтарға және жеке құқықтарға қатысты істерге бөлу, егер ол тікелей қарама-қарсы жіктеуді қарастырса, мағыналы болар еді.

Әкімшілік әділет органдарының бар болуына баламалы түсініктеме ведомство судьяларын немесе «Конституцияның III бабы бойынша судьяларды» «Конституцияның III бабы бойынша соттарға» «қосымша» ретінде сипаттайды. Бұл теория бойынша ведомстволарға жеке тұлғалардың құқықтары туралы көптеген істерді сотқа істі қарауға «көмектеседі» деген негізде қарауға рұқсат етіледі, ал «Конституцияның I бабы бойынша сот» түпкілікті шешім шығарады. Осылайша, ведомствода жұмысты әдеттегі ұйымдастыру кезінде ведомство бірінші сатыдағы істі қарайды, содан кейін *сот тексеруі* және «Конституцияның I бабы бойынша сот» бұл шешімді *қайта қарауы* мүмкін.

Осылайша, «сот билігінің ажырамас атрибуттары» «Конституцияның III бабы бойынша соттар» үшін сақталған және «Конституцияның III бабы бойынша сот» емес жеке тұлғалардың құқықтары туралы істерді қарауға тыйым салатын ереже бұзылмайды⁶.

Сот қадағалауының тетігін іске қосу мүмкіндігі болса да, «Конституцияның I бабы

бойынша судьяларға» әкімшілік тәртіппен жасалған істің нақты мән-жайларына қатысты тұжырымдарға іс жүзінде түпкілікті күш беріледі, ал құқық мәселелерінде қарапайым соттар әкімшілік судьялардың тұжырымдарына үлкен сенім білдіреді⁷.

«Жария құқықтармен» байланысты сот қызметін сот төрелігін іске асыруға бөлу теориясының және жария құқықтар мен жеке тұлғалардың құқықтарына құқықтарды бөлудің «жеке құқықтарымен» байланысты сот төрелігін іске асырудың, сондай-ақ «Конституцияның III бабы бойынша судьялардың» «қосымшасы» арқылы «Конституцияның I бабы бойынша судьяларды» қарайтын теорияның жетілмегендігіне байланысты, АҚШ Жоғарғы Соты осы екі теориядан бас тартқан сияқты.

«Функционалды тәсіл» факторлардың тепе-теңдік критерийлері тұрғысынан әдеттегі сынның нысаны болып табылады, кез-келген іргелі негізде бір-біріне қатысты гетерогенді құндылықтарды теңдестіру мүмкін емес. Бұл тәсіл Конституцияның салыстырмалы түрде айқын мәтінін елемейді, оған сәйкес «сот билігі» «Конституцияның III бабы бойынша судьяларға» беріледі. Шынында да, АҚШ Жоғарғы Сотының «*функционалды тәсілін*» соттың жалпылаудың жоғары деңгейіне өтуіне және оның тұжырымдарында анықтықты болдырмауға мүмкіндік беретін құрал ретінде қарастыруға болады. Осы тәсілді қолдана отырып, сот Конституцияның III бабының ережелерін биліктің бөлінуінің жалпы идеясын бұзуды қарастырудың белгілі бір тәртібінде бағалаудың аморфты критерийіне тиімді түрде төмендетеді, өйткені бұл идеяны АҚШ Жоғарғы Сотының судьялары белгілі бір уақытта белгілі бір іс бойынша «көпшілік пікірін» құрайтын түсінеді⁸.

Ведомства ішіндегі билікті бөлу мәселелері. Билік тармақтары арасындағы өзара іс-қимыл контекстінде билік бөлінісі қағидатын іске асырудың жай ғана қаралған проблемалары шешілуі мүмкін болса да, көптеген адамдар билік бөлінісі қағидатын бір тармақ ішінде, яғни заң шығару, құқық қолдану және дауларды шешу функциялары «бір шаңырақ астында» біріктірілген кезде іске асыру проблемасы бар деп санайды. Джеймс Мэдисон «федералистік жазбалардың» 47 эссесінде атап өткендей, «барлық биліктің шоғырлануы - заң шығарушы, атқа-

⁶ *Commodity Futures Trading Comm'n v. Schor*, 478 U.S. 833 (1986).

⁷ *Morrison v. Olson*, 487 U.S. 654, 697 (1988).

⁸ *Buckley v. Valeo*, 424 U.S. 1, 272 (1967).

рушы және сот - бір адамның қолында, ол бір адамға немесе көптеген адамдарға мұра ретінде тағайындалуына немесе сайлануына қарамастан, «тирания» сөзімен дұрыс анықталуы мүмкін» [3, 324б.]. Сонымен қатар, «ешбір адам өз ісінде судья болмауы керек» және «сол адамдар заңдарды жасай алмайды және орындай алмайды» деген негізгі ұғымдар бар⁹.

Профессор Питер Штраус, АҚШ-тағы әйгілі әкімшілік құқық маманы, «теория тұрғысынан әкімшілік бөлімдердегі мұндай функциялардың үйлесуі неге «биліктің бөлінуінің» құрылымдық талаптарын қанағаттандыратынын айту қиын, дегенмен соттардың көз алдында олар (оларды) толығымен қанағаттандыратыны анық» деп атап өтті. Әкімшілік ведомстволардағы нормашығармашылық, құқық қолдану және дауларды шешу функцияларының араласуы Конституциялық сынаққа қарсы тұруының нақты себебі, қазіргі мемлекетте олар маңызды функцияларды орындайтындығында, әкімшілік ведомстволардағы құқық қолдану және дауларды шешу Конституциялық сынаққа қарсы тұрды, бұл қазіргі мемлекетте олар маңызды функцияларды орындайды, билікті бөлудің мінсіз таза моделінің қағидаларын ұстануға деген ұмтылысымен оларды «ұялту» әрекеттері тым дана саясат болмас еді.

Алайда, орындылық себептеріне жүгінудің қажеті жоқ, өйткені жоғарыда айтылғандай, биліктің бөлінуі туралы көптеген даулар бойынша АҚШ Жоғарғы Соты федералды үкіметтік құрылымдар биліктің бөлінуі қағидатымен қамтамасыз етілген функцияларды орындау тәртібін бұзбауын талап етуі керек. Осы «функционалдық тәсілді» ескере отырып, департаменттер билікті бөлу принципін бұзбайды деп айтуға болады, өйткені олар жай ғана Мэдисон мен басқа негізін қалаушылар алаңдатқан тирания орнату қаупін тудырмайтындығына көз жеткізді.

Біріншіден, қазіргі заманғы әкімшілік ведомстволар биліктің барлық үш тармағына қатысты тәуелсіз және осы тармақтардың кез келгенінің «тұтқыны» болып табылмайды. Егер заң шығарушы, атқарушы және сот функцияларын Президент, Конгресс немесе соттар бірігіп атқаратын болса, онда үлкен қауіп туындауы мүмкін. Екіншіден, ведомстволар биліктің әрбір тармағынан белгілі бір тәуелсіздікке ие болғанымен, олар барлық үш тармақтың сыртқы және жиі бәсе-

келес бақылау объектілері болып табылады. Президент көптеген ведомстволардың басшыларын және олардың жоғары лауазымды тұлғаларын тағайындайды, олардың қызметін бақылайды және олардың кейбірін жұмыстан шығаруға құқылы; Конгресс олардың қызметін өз комитеттерінің қадағалау функциялары және заңнамалық ұйғарымдар арқылы бақылайды; соттар ведомстволардың іс-әрекеттері мен шешімдерінің заңдылығын тексереді.

Әкімшілік ведомстволардың билікті бөлу қағидатын дәйекті іске асыру тұрғысынан елеулі проблема тудырмауының үшінші себебі іс жүзінде олардың норма шығару, құқық қолдану және дауларды тек жоғары деңгейлерде шешу функцияларын қатар атқаруы болып табылады. Осы немесе басқа нормативтік құқықтық актіні қолданысқа енгізу қажет пе, оны қалай және қалай қолдану керектігі туралы, даулы іс шынымен де осы заңға сәйкес шешілген бе, соны шешуге басқарма басшысы мен оның аға кеңесшілері құқылы.

Төменгі деңгейлерде функциялар ведомствоның әртүрлі бөлімшелері арасында бөлінеді. Құқық қолдану бөлімшесінің әкімшілік әділет бөлімшелеріне ықтимал әсері бейтараптықтың ең қауіпті қатері болып табылады.

Президент пен Конгресстің әкімшілік бөлімдердің қызметіне тұрақты ықпалы. Ведомстволардың лауазымды тұлғаларын тағайындау құқығынан басқа, Президенттің ведомстволардың жалпы бағытын және олардың нақты шешімдері мен іс-әрекеттерін тұрақты бақылауды жүзеге асырудың көптеген басқа мүмкіндіктері бар. Президенттік бақылау дәрежесі ведомствоға байланысты өзгеріп отырады және ішінара осы ведомство Президент кабинетінің министріне (немесе Президент тағайындаған басқа да Үкіметтің лауазымды тұлғасына) немесе тәуелсіз агенттікке жауапты атқарушы билік органы болып табылатындығына байланысты.

Атқарушы билік органдарының қызметін мұқият бақылауға болады. Мұндай бөлімдердің ең маңызды актілері, әдетте, Ақ үйдің әкімшілік-бюджеттік басқармасымен келісілуі керек және оларды бекіту процесі бөлім арасындағы айтарлықтай дауларға, келіссөздер мен ымыраға әкелуі мүмкін [4, 13193 б.].

Президенттің пайымдаулары заңға тәу-

⁹ *Immigration & Naturalization Service v. Chadha*, 462 U.S. 919 (1983).

елді актілердің мазмұны мен қолданылу мерзімдерінде көрініс табуы мүмкін. Сондай-ақ, ведомстволардың құқық қолдану акцияларының басымдылығын белгілеуге болады, бұл Президенттің нақты актінің ұтымдылығы мен маңыздылығы туралы көзқарастарын көрсетеді.

Сонымен, АҚШ тарихында министрліктер мен ведомстволардың басшылары Заңның ережелерін тым тар немесе қажетті қаулыларды қабылдаған кезде немесе қажет болған жағдайда олар келіспейтін заңнамалық бағдарламалар аясында құқық қорғау шараларын бастау немесе жалғастыру кезінде «аяғын әрең сүйреген» түсінетіндігінің көптеген мысалдары бар. Осылайша, Рональд Рейган мен Джордж Герберт Уокер Буштың әкімшілігі азаматтық құқықтар мен табиғатты қорғау заңдарын қатаң түрде орындамағаны үшін бірнеше рет сынға ұшырады.

Дегенмен, Президенттің ықпалын асыра айтудың қажеті жоқ. Федералдық әкімшілік департаменттердің көпшілігі биліктің атқарушы тармағына жатады. Алайда, 15 үкімет министрінің бес миллионға жуық азаматтық және әскери қызметкерінің ішінен Президент тек жоғары деңгейдегі басшыларды – үш мыңға жуық адамды тағайындайды. Іс жүзінде өз департаменттерінің қызметін жүзеге асыратын басқа әкімшілік лауазымды тұлғаларды бақылау оңай емес. Олар қызметкер кәсіби қасиеттері бойынша бағаланатын мемлекеттік қызмет тетігінің бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, департамент қызметкерлеріне тек Президент пен оның қызметкерлері немесе тағайындалған адамдар ғана әсер етпейді. Төменде айтылғандай, Конгресс комитеттері де департаменттерге үлкен әсер етеді.

Көптеген адамдар 1945 жылдан 1953 жылға дейін қызмет еткен Президент Гарри Труманды атқарушы биліктің өте мықты басшысы деп санайды. Бірақ бюрократиялық аппаратқа қатысты ол өзінің міндетін былай сипаттады: «Адамдарды жинап, оларды сендірместен істеуге міндетті нәрсені жасауға көндіруге тырысу керек. Бұл мен көп уақыт жұмсайтын нәрсе. Бұл президенттің билігін білдіреді». Сондай-ақ, Гарри Труман өзінің мұрагері, бұрынғы армия генералы Дуайт Эйзенхауэр қызметке кіріспес бұрын: «Ол осында отырады және билік ете бастайды: «Мұны істеңдер! «Бірақ ештеңе болмайды.

Кедей Айк-бұл әскер сияқты болмайды» делінген [5, 43 б.].

Президенттің ведомстволарға, тіпті оның басшыларын өзі тағайындайтын ведомстволарға араласуына кейбір заңды шектеулер бар. Мысалы, ол Конгресс тікелей жұмсауға бұйрық берген ведомстволардың мемлекеттік қаражатын «ұстай» алмайды. АҚШ Жоғарғы Соты рұқсат еткен *Train v. City of New York*¹⁰ шешімінде 1972 жылғы таза су туралы Заң пайда болды, оны Конгресс президент Ричард Никсонның ветосын жеңіп қабылдады. Алайда Ричард Никсон осы заңнамалық бағдарламаның орындалуына қарсы тұруды жалғастырды және қоршаған ортаны қорғау агенттігінің директорына Конгресстің бұйрығымен Нью-Йорктегі Ағынды суларды тазарту кәсіпорындарының құрылысын қаржыландыруға кететін бірнеше миллион долларды бұғаттауды бұйырды. Қала билігі бұл қаражатты бұғаттаудан босатуды талап етіп, сотқа шағым түсірді. АҚШ Жоғарғы соты Президенттің Агенттікке бөлінген қаражатты «ұстап қалу» туралы бұйрық беруге құқығы жоқ және Агенттік қаражатты Конгресс нұсқауы бойынша жұмсауы керек деп шешті.

Конгресстің ведомстволардың қызметін қадағалауы оның Конституциямен Конгресске ұсынылған «әмиян билігінен» туындайды, билік үкіметтің белгілі бір қызметін қаржыландыру қажет пе және қандай мөлшерде екенін шешеді. Көбінесе конгресстің министрліктер мен бөлімдерге әсер ету құралы Конгресс комитеттері болып табылады. Мақалада айтылғандай, Конгресте комитеттер құрудың бастапқы мақсаты қазіргі әлемде күрделі және мамандандырылған болып табылатын заң бойынша тиімді жұмыс істеуге ұмтылу болып табылады.

Бірақ әкімшілік департаменттер санының өсуімен Конгресс комитеттері олардың қызметін қатаң қадағалау функцияларын өз мойнына алды. Комитеттер бейіндік негізде ұйымдастырылғандықтан, олардың мүшелері бөлімдер қызметінің белгілі бір саласында біршама тәжірибе жинақтап, оған үлкен қызығушылық танытады; осылайша, басқармаларға жоғары білімге сүйеніп, заң шығарушылардың өз жұмысын тексеруден аулақ болуы оңай емес. Ең бастысы, Конгресс ведомстволардың бюджетін бақылайтындықтан, Конгресс комитеттері мүшелерінің пікірі Жарғыда көрсетілген Конгресстің бел-

¹⁰ *Train v. City of New York*, 420 U.S. 35 (1975)

гілі бір заңнамалық бағдарламасын жүзеге асыру тәсілін өзгерту қажеттілігін талқылау кезінде бөлім басшыларына өте сенімді болуы мүмкін.

Бұрын Конгресстің ведомстволардың іс-әрекеттерін бақылау үшін кеңінен қолданған әдісі заңнамалық veto деп аталды. Конгресс бөлімдердің іс-әрекеттері мен шешімдеріне veto қою құқығын немесе Палаталардың бірлескен қарарын немесе Палаталардың бірінің қарарын немесе кейбір жағдайларда тіпті Конгресстің жеке комитетінің қарарын қабылдау арқылы олар ұсынатын заңға тәуелді актілерге тыйым салу құқығын өзіне қалдырды. АҚШ Жоғарғы Соты *Immigration & Naturalization Service v. Chadha* ісінде заң шығарушы vetoны конституциялық емес деп таныды, өйткені ол атқарушы биліктің құзыретіне кіру деп саналды.

Сот бұл жағдайда дауланған бір палаталы заң шығарушы veto заң жобаларының, бұйрықтарының, қарарларының немесе Конгресстің Президентке оның мақұлдауы немесе ветосы үшін шешімдерінің конституциялық «өкілдік тармағын» бұзды деп тапты; заң шығарушы veto сондай-ақ Конгресстің екі палатасының заң шығаруын талап ететін конституциялық «екі палаталы конгресс ережесіне» және Конституцияда бекітілген билікті бөлу құрылымына қайшы келді. *Immigration & Naturalization Service v. Chadha*¹¹ ісі бойынша арнайы пікірде келтірілген мәліметтерге сәйкес, бұл іс бойынша көптеген судьялардың шешімі 200-ге жуық федералды заңдарды бірден жарамсыз етті.

Мемлекеттік биліктің үш тармағы арасында өкілеттіктерді бөлу және «тепе-теңдікті тежемелік» жүйесін құру әдейі жоспарланған болатын. Билікті бөлу идеясы Конституциялық Конвенцияның делегаттары таныс болған барон де Монтескье мен Джон Локктың шығармаларынан туындады [6, 151-152 бб.]. Алайда, АҚШ-та бұл идея биліктің қатаң бөлінуі ретінде емес, мемлекеттік билік тармақтары арасында биліктің таралуы ретінде түсінілді [7, 64-67 бб.]. Джон Мэдисон атап өткендей, «Конституциядағы биліктің әртүрлі тармақтар арасында қажетті бөлінуі» «оның құрамдас бөліктері өзара әрекеттесуімен әрқайсысын өзіне бөлінген жерде ұстауға мүмкіндік беретін» басқару құрылымына кепілдік береді [8, 503

б.]. Қазіргі ғалым Ричард Нойштадт Конституцияны «билікті бірлесіп пайдаланатын бөлінген институттар» құратын құжат ретінде сипаттады [9, 3 б.]. Сондықтан басқарудың Конституциялық схемасын биліктің тепе - теңдік жүйесі ретінде немесе, әдетте, «тежемелік және тепе-теңдік» жүйесі ретінде түсіну орынды.

1789 жылы басқару құрылымы мен Үкіметтің құрамдас бөліктері арасындағы қатынастар дамыды. Ондағы кейбір өзгерістер АҚШ Жоғарғы Сотының шешімдерімен байланысты болды. Басқа өзгерістер ел аумағының табиғи кеңеюіне, техникалық прогреске және мемлекет алдында тұрған проблемаларға байланысты болды. Биліктің тепе-теңдігі мен бөлінуіне әсер еткен төрт негізгі бағытты қарастыратын болсақ: Конституциялық сот бақылауы, Президенттің өкілеттіктерін кеңейту, әкімшілік бөлімдердің өсуі және қазіргі кезеңдегі Конгресстің қадағалау және тергеу өкілеттіктерінің рөлі.

Соттың конституциялық қадағалау өкілеттігінің тууы және оны жігерлі іске асыру. 1787 жылғы АҚШ Конституциясының негізгі ережелерін талдау көрсеткендей, «тежемелік пен тепе-теңдіктің» Конституциялық тетігі атқарушы және заң шығарушы органдарға негізінен федералды судьяларды іріктеу және тағайындау және федералды соттардың юрисдикциясының көлемін бақылау арқылы сот билігін тежеу құралдарын ұсынды. Конституцияның мәтінінде сот билігінің өзі заң шығарушы және атқарушы билікті тежеу үшін қандай мүмкіндіктер бар екені анық көрсетілмеген.

Қазіргі уақытта біз бұл тәсілдің - Конституциялық сот қадағалау екенін білеміз - АҚШ Жоғарғы Сотының биліктің басқа екі тармағының ережелері мен акцияларының конституциялылығы туралы шешім қабылдау күші. Бірақ мұндай билік Конституцияда тікелей көрсетілмеген. 1803 жылы қабылданған *Marbury v. Madison* ісі бойынша АҚШ Жоғарғы сотының шешімінде конституциялық қадағалау өкілеттігі сот билігінің атрибуты ретінде Конституциядан туындайтын деп танылды¹².

Конституциялық сот бақылауының негіздері. АҚШ Жоғарғы Соты *Marbury v. Madison* ісіндегі шешімінде АҚШ Жоғарғы Сотының бірінші төрағасы Джон Маршалл өз пікірін елге жеткізе отырып, Конституци-

¹¹ *Immigration & Naturalization Service v. Chadha*, 462 U.S. 919 (1983).

¹² *Marbury v. Madison*, U.S. 137 (1803).

ялық сот бақылауы жазбаша Конституциядан туындайды деп санайды, оны клаузулада федералды құқықтың үстемдігі туралы және федералды соттарға сот билігін беретін АҚШ Конституциясының III бабының ережесі деп санайды. Біріншіден, оның авторы Джон Маршалл өзінің шешімінде - Конституция заң болып табылады, сондықтан оны сақтау керек, ал федералды заңның үстемдігі туралы Конституциялық клаузула Конституцияны елдің жоғарғы құқығына айналдырады деді.

Екіншіден, биліктің сот тармағын құратын соттар - III бапқа сәйкес - «АҚШ сот билігі» олардың қарауына енгізілген істер бойынша қарауға - құқығы бар деп айтуға құқылы. Бұл жағдайда судьялар Конституция да, заң актісі де қолданылатын істің мән-жайларына қатысты шешім қабылдай отырып, клаузулада үстемдік туралы белгіленген құқықтық нормалардың бағыныштылық иерархиясын ұстануы керек: қақтығыс болған жағдайда олар Конституцияны қолданып, ережені елемейі керек.

Marbury v. Madison ісінде федералды заң пайда болды, бірақ бұл шешімде қолданылған мотивация мемлекеттік заңды конституциялық емес және 1810 жылы АҚШ Жоғарғы Сотының *Fletcher v. Peck*¹³ ісіндегі шешімінде жарамсыз деп тану үшін де қолданылды.

Көбінесе АҚШ Жоғарғы Сотының тарихындағы ең маңызды деп аталатын Марбери ісі бойынша шешім сот бақылауының шекараларын, күші мен негізгі принциптерін анықтады. Сот бақылауы федералды соттарға Конгресс немесе штаттар қабылдаған заңдарды қарауға және егер олардың Конституцияға қайшы келетіні анықталса, оларды жарамсыз деп жариялауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, сот бақылауы Федералды соттарға мемлекеттік аппарат шенеуніктерінің (Президенттің іс-әрекеттерін де қамтиды) Конституцияға сәйкес өз міндеттерін орындайтынын тексеруге мүмкіндік береді. Осылайша, сот американдық үкіметтік жүйенің әлдеқайда ықпалды және маңызды бөлігіне айналды.

Ел тарихының бірінші ғасырында Конституциялық сот бақылауы сирек қолданылды. Бүгінгі таңда бұл құқық пен мемлекеттің дамуындағы негізгі қозғаушы күштердің бірі және оның әрекеті федерализмнің құрамдас элементтерінің тепе-теңдігіне, биліктің

бөлінуіне және жеке тұлғаның барлық деңгейдегі билік органдарымен қарым-қатынасына әсер етеді. Сот Конституциялық қадағалауды қолдану белсенділігінің ең үлкен өсуі 1953 жылдан бастап АҚШ Жоғарғы Сотының Төрағасы *Эрл Уоррен* болған кезде байқалды.

75 жыл ішінде - 1789 жылдан 1864 жылға дейін-АҚШ Жоғарғы Соты Конгресстің тек екі Заңын конституциялық емес деп таныды. 1789 жылдан 1953 жылға дейін - 164 жылға созылған уақыт кезеңі-заңдарды жарамсыз деп тану актілерінің жалпы саны небары 76-ға жетті. Бірақ 1953 және 1998 жылдар аралығында Конгрестің конституциялық емес деп танылған 76 заңының сол көрсеткішіне жету үшін сотқа 46 жыл қажет болды. Сот Конституциялық қадағалауды қолдану белсенділігінің артуы Эрл Уорреннің (1953-1969) төрағалығымен «либералды» Жоғарғы Сот кезеңінен басталғанына қарамастан, Уоррен Бергердің (1969-1986) төрағалығымен «консервативті» сот кем дегенде «белсенді» сот болғанын атап өткен жөн [10, 7-28 бб.].

Осы екі Сот Төрағасының нақты қызмет ету мерзімі шамамен бірдей (16 жыл) болғанына қарамастан, Бас судья У. Бергер 34 іс бойынша төрағалық етті, олардың шешімдері федералды заңдарды жарамсыз деп тапты, ал Бас судья Э. Уоррен осындай 25 іс бойынша ғана төрағалық етті. Уильям Ренквист соты (Жоғарғы Сот 1986 жылдан бастап осылай аталады) бұл тұрғыда біршама баяулап әрекет етті - 17 жыл ішінде 12 федералды заңдарды жарамсыз деп таныды [11, 30 б.].

Осыған ұқсас тенденция штат заңдарына қатысты байқалады, дегенмен Жоғарғы Сот федералды заңдарға қарағанда көбірек штат заңдарын жарамсыз деп таныды. АҚШ Конституциясының алғашқы 100 жылында сот штаттың 79 Заңын жарамсыз деп тапты, ал келесі 100 жылда ол мемлекеттік заңдарға қарағанда он есе аз деп танылды. Осы 373 мемлекеттік заңдардың конституциялық емес шешімдері немесе осындай шешімдердің жартысына жуығы 1953 жылдан кейін қабылданды.

Негізінде, Конституциялық сот қадағалау институты барлық мақтауға лайық болса да, ол әрқашан прогресс мақсаттарына сәйкес келе бермейді. Американдық құқық пен сот төрелігі тарихындағы кейбір «қара дақтар» белсенді сот, конституциялық бақылауындағы қауіптерді көрсетеді. Осындай дақтар-

¹³ *Fletcher v. Peck*, 10 U.S. 87 (1810).

дың бірі - 1857 жылы *Dred Scott v. Sandford*¹⁴ ісінде қабылданған Жоғарғы Соттың ұят шешімі, ол Конгрестің құлдықты тоқтатуға күші жоқ деп шешті. Осылайша, сот оларға конституциялық қадағалау функциясын жіберуде жақсы бастама бермеді: *Dred Scott v. Sandford* ісі бойынша шешім федералды заңды жарамсыз деп танудың екінші актісі болды, біріншісі *Marbury v. Madison* ісі бойынша шешім болды.

Қорытынды

Филадельфия конгресінде Конституция пайда болғаннан бері биліктің конституциялық бөлінуі – билік тармақтарының функциялары және олардың бір – бірімен байланысы туралы түсінік айтарлықтай өзгерді. Ең елеулі өзгеріс Конгрестің салыстырмалы жағдайына байланысты болуы мүмкін. Бұл басым сала болады деп болжанған кезде, оның басқа салаларға қатысты мәртебесі соңғы онжылдықтарда айқын төмендеді. Басында айтылғандай, ол әлі күнге дейін өзінің барлық конституциялық өкілеттіктерін және басқаларын, атап айтқанда кең сауда күшін сақтайды. Алайда, президент те, соттар да

көптеген адамдар Конгрестің заң шығару саласына басып кіргенге дейін табанды болды. Әрине, іс жүзінде олар конгрестің өкілеттік аясын шектейтін өкілеттіктерге ие болғанына күмән жоқ.

Азаматтық соғыстан кейін Конгресс жеңілген Конфедерация штаттарын «қалпына келтіру» саясатын бастау және бағыттау арқылы өзінің артықшылығын растады. Бірақ американдық конституциялық тарихтың жылнамаларында қалпына келтіру конгрестері ерекше. Президент Никсонның Уотергейт жанжалы кезіндегі саяси әлсіздігі болып табылатын кең таралған тәжірибе болды.

Қазіргі американдық билікті бөлу жүйесінде биліктің әр тармағы қоғамның ресурстарын өз жолымен басқара алады немесе Конгреске Конституциямен берілген құндылықтарды, өкілеттіктерді беделді түрде бөле алады. Уақыт өте келе, әр саланың жалпы аймағына қатысты күту модельдері пайда болды, сондықтан теориялық және практикалық тұрғыдан өте нақты шиеленістерге қарамастан, жүйе жақсы жұмыс істейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. John E. Nowak, Ronald D. Rotundo. *Constitutional Law. 5th ed. West, 1995, p. 119.*
2. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D2%9A%D0%A8_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B (08.09.2022.)
3. *The Federalist Papers. Jacob E. Cooke ed. Wesleyan University Press, Middletown, Conn., 1961, p. 324.*
4. *Federal Register. February 17, 1981, vol. 46, p. 13193.*
5. Alex Ayres, ed. *The Wit and Wisdom of Harry S. Truman. Meridian Books. 1998, p. 43.*
6. Montesquieu. *The Spirit of the Laws. 1949. pp. 151-152.*
7. John Locke, *Second Treatise on Government: An Essay Concerning the True Origin, Extent and End of Civil Government 1690. pp. 64-67.*
8. *Federalist (1994) Political essays by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. – M., – p. 503.*
9. Richard Neustadt. *Presidential Power: The Politics of Leadership. Wiley & Sons, 1960, p. 3.*
10. Daniel A. Farber, William N. Eskridge, Jr., Phillip P. Frickey. *Constitutional Law: Themes for the Constitution's Third Century. 2d ed., West, 1998, p. 7-28.*
11. David M. O'Brien. *Storm Center. The Supreme Court in American Politics. 5th ed. W.W. Norton, 2000. p. 30.*

REFERENCES

1. John E. Nowak, Ronald D. Rotundo. *Constitutional Law. 5th ed. West, 1995, p. 119.*
2. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D2%9A%D0%A8_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B (08.09.2022.)

¹⁴ *Dred Scott v. Sandford, U.S. 393 (1857).*

3. *The Federalist Papers*. Jacob E. Cooke ed. Wesleyan University Press, Middletown, Conn., 1961, p. 324.
4. *Federal Register*. February 17, 1981, vol. 46, p. 13193.
5. Alex Ayres, ed. *The Wit and Wisdom of Harry S. Truman*. Meridian Books. 1998, p. 43.
6. Montesquieu. *The Spirit of the Laws*. 1949. pp. 151-152.
7. John Locke, *Second Treatise on Government: An Essay Concerning the True Origin, Extent and End of Civil Government* 1690. pp. 64-67.
8. *Federalist* (1994) Political essays by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. – M., – p. 503.
9. Richard Neustadt. *Presidential Power: The Politics of Leadership*. Wiley & Sons, 1960, p. 3.
10. Daniel A. Farber, William N. Eskridge, Jr., Phillip P. Frickey. *Constitutional Law: Themes for the Constitution's Third Century*. 2d ed., West, 1998, p. 7-28.
11. David M. O'Brien. *Storm Center. The Supreme Court in American Politics*. 5th ed. W.W. Norton, 2000. p. 30.

